

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin,
milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği:
dövlət müstəqilliyimizin bərpasının 30-cu ili -
Azərbaycan dövlətçiliyi müasir mərhələdə

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

IV Yazı

Cəlil Məmmədquluzadənin dünyagörüşündə sosial fəlsəfəyə aid milli özünüdərk, hakimiyyət, dil, azadlıq, insan problemləri də xüsusi yer tutmuşdur. Milli özünüdərkə bağlı "Vətənə məhəbbət" məqaləsində Məmmədquluzadə göstərirdi ki, erməni və gürcülər millət və vətən məhəbbətindən bəhs etdikləri halda türklər (Azərbaycan) ancaq şəxsi maraqlarını güdürlər. Üstəlik, milli kimlik baxımından da özünü daha çox türk deyil, müsəlman hesab edən Azərbaycan türkləri digər müsəlman xalqları kimi 12 ayın hamısını ağlamaqla keçirirlər. O yazır: "Gürcü mühərrirlərindən bir rəfiqim dünən gəlmişdi bizə söhbətə. Danışığı millətlərin qabağa gəlməyindən düşdü. Rəfiqim başladı ki, hər bir millət üçün nıcat yolu tapmaq balaca uşaqları məktəbə göndərərək tərbiyə verməklə əmələ gəlir. Əgər belə olmasa, heç bir şey fayda bağışlamaz: nə hürriyyət, nə məşrutiyət, nə cümhuriyyət, nə zənburiyyət, nə çənçuriyyət...". Onun fikrincə, bütün bunlardan sonra demək ki, Rusiya, Avropada yaşayan müsəlmanların məqsədi birlikdir, bu həqiqəti özündə əks etdirmir. Çünki bir-birinə qənim kəsilən, şiə-sünni deyər ayıran müsəlmanların birliyindən danışmaq mənasızdır.

Mirzə Cəlil onu da etiraf edirdi ki, uşaqlarını rus evlərinə, rus məktəblərinə verən müsəlmanlar bununla da, onları türklükdən uzaqlaşdırmış olurdular. O, yazırdı: "Dünyada biz müsəlmanlar tək heç bir millət yoxdur ki. Rus məktəbinə uşağını qoymaq üçün əvvəl uşağı aparıb rus evinə qoysun və öz əli ilə, öz xahişlə balalarını, millətini ruslaşdırmağa çalışsın".

1917-ci il fevral burjuva inqilabından sonra o, milli-demokratizmə daha çox meyil göstərmişdir. 1917-ci ildə yazdığı "Cümhuriyyət" məqaləsində o, xalq hakimiyyətinin, yəni demokratik respublikanın prinsiplərindən və azadlıqlarından (etiqad, yığıncaq, birləşmək, danışmaq, siyasi partiyalar yaratmaq və s.) bəhs etmişdir. Onun fikrincə, Cümhuriyyət qanun gücü ilə idarə olunur ki, o qanunları da xalq tərəfindən seçilən millət vəkilləri yazıb təsdiq edirlər. Burada prezident ya xalq, ya da parlament tərəfindən seçilir ki,

bəb budur ki, əvvəla mənim məsləkimə ziddir və ikincisi mənim fitrətim ilə düz gəlmir ki, sən millətçi olub şan və şöhrət qazanasan, mən də kənardan durub baxım".

Məmmədquluzadə satirik anlamda da olsa, doğru yazırdı ki, sözün həqiqi mənasında millətin arasından M.Ə.Rəsulzadə kimi bir şəxsiyyət tapılıb milli ideoloqa çevrilsə, gözü götürməyənlər müxtəlif yollarla onu ləkələməyə çalışacaqlar. C.Məmmədquluzadənin dili ilə desək: "Yox belə ola bilməz, mən sənə qoymaram məqsədinə çatasan, mən sənə peşman elərəm, mən sənə sındıram, mən sənə yox elərəm və bundan da asan iş mənim üçün

baycan, millətinin və dilinin adı isə türkdür. 11 Bizə elə gəlir ki, milli-demokratik ideyaya rəğbət davamı olaraq o, "Anamın kitabı" (1920) pyesində həmvətənlərinə milli qürur, vətənpərvərlik hissi oyatmağa çalışmışdır. Bu əsərində C.Məmmədquluzadə Azərbaycan Türk ailəsində böyümüş üç qardaşın Rusiya, Qacarlar və Osmanlı Türkiyəsi tərbiyəsi altında milli köklərindən, milli adət-ənənələrindən, milli dilindən uzaq düşməsinin, yəni ruspərəst, iranpərəst və osmanlıpərəst olmalarının səbəblərini göstərmişdir. Maraqlıdır ki, qardaşlar milli köklərindən uzaq düşsələr də, çar senzoru onları min il yuxuda olan camaatı hökumət əleyihinə

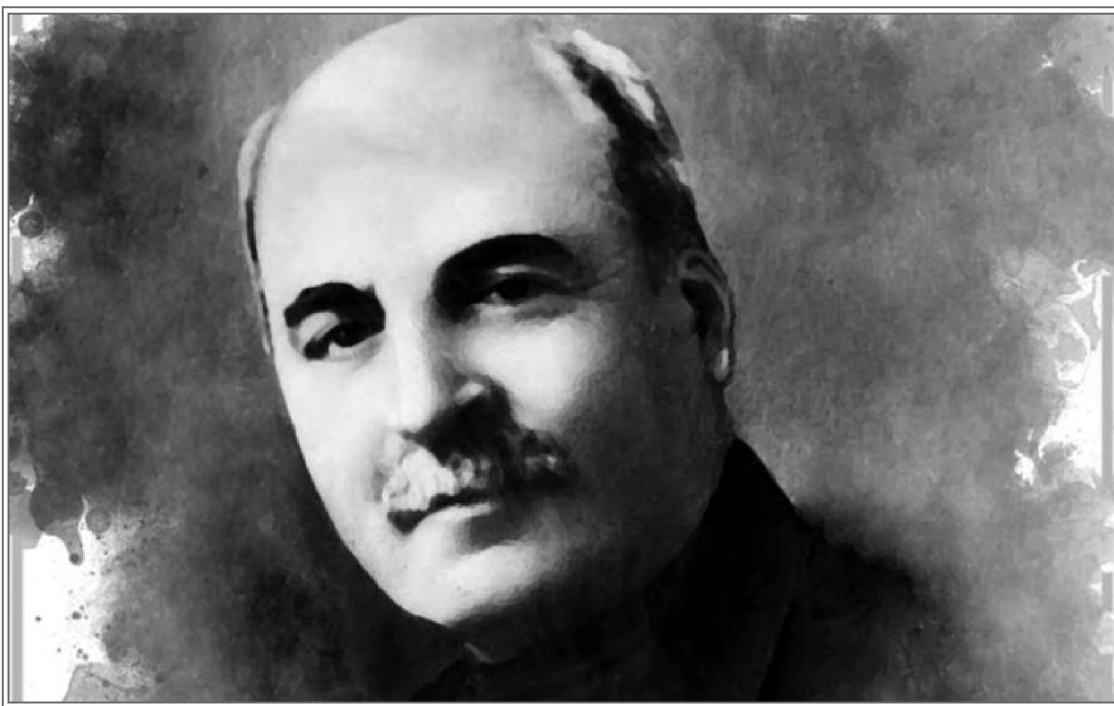
ma münasibətdə mövqeyini əsasən dəyişməmişdir.

Mirzə Cəlilin yaradıcılığında dil məsələsi də mühüm yer tutmuş, o, bir tərəfdən Osmanlının İstanbul ədəbi türkcəsinin, o biri tərəfdən də dildə ruslaşdırılmanın əleyhdarı olmuşdur. C.Məmmədquluzadə "Molla Nəsrəddin" jurnalının ilk sayındaca (1906) bəyan etmişdir ki, o "Türk dili" dedikdə, Hüseynzadədən fərqli olaraq Osmanlının İstanbul şivəsini deyil, Azərbaycan xalqının danışdığı açıq ana dilini nəzərdə tutur: "Məni gerek başıqlayasınız, ey mənim Türk qardaşlarım ki, mən sizlə türkün açıq ana dili ilə danışım". 14 Onun fikrincə, iki rus dilini bilən oxumuş erməni ikilikdə yəne də erməni dilində danışdığı halda, ancaq iki türkün (Azərbaycan) ikilikdə də, digər yerlərdə də rus dilində danışmaları doğru deyildir.

Sovetlər Birliyi dövründə dil məsələsində C.Məmmədquluzadə "Türk dili" dedikdə, xalqın canlı danışığı dilini nəzərdə tutsa da, Azərbaycan Türk ədəbi dilinin xalqın açıq ana dili əsasında formalaşmasını məqsədə uyğun saymamışdır: "Əlbəttə, bu dil ki, biz onunla "Molla Nəsrəddin"i yazırdıq, o dili biz ümumi türklər üçün ədəbi dil hesab etmək fikrində deyilik və bu da bizə heç lazım deyil. Bizim məqsədimiz hal-hazırda öz fikrimizi asan bir dillə Azərbaycan türklərinə və bəlkə də sair türklərə yetirmək idi. Və zənn edirəm ki, yetirirdik dəg Bizim də şüarımız dil yaratmaq deyil idi, ancaq dərdi-dilimizi hal-hazırda camaat başa düşən dildə ona yetirmək idi".

Ancaq o, bununla yanaşı

Cəlil Məmmədquluzadənin dünyagörüşündə milli maarifçilik və azərbaycançılıq

Cümhuriyyət idarəsinin seçkisinin dörd: 1) ümumi seçki, 2) bərabərlik, 3) düzbedüzlük, 4) səsvərmənin gizliliyi kimi şərtləri var.

O, bu dövrdə Azərbaycan xalqının milli birliyi və istiqlaliyyəti, o cümlədən Cümhuriyyət ideyası uğrunda mübarizə aparan milli lider, milli ideoloq M.Ə.Rəsulzadəyə üzünü tutaraq yazırdı: "İndi də Bakıda seçki məcəlləsi düşüb ortalığa və Məhəmməd Əmin Rəsulzadə həmişəki kimi çalış-vuruş, çalış-vuruş nə var, nə var, mən millətin əlindən yapışacağam.

Çox əcəb, yapış, vuruş qəzet yaz, nitq söylə, o şəhərə get, yəne yaz, yəne yaz, yəne danış, amma, - bu işlərin iki nəticəsi var: biri budur ki, atalar demişkən "el üçün ağlayanın gözü kor olar", nə qədər çalışsın çalış, yəne axırda sənə qalacaq həman yazmaq, yazmaq və hələ çox danışsan və ata və analardan xəbəri olmayan müsəlman qardaşların arzusu yerinə yetsə - bəlkə dustaqlarında millət yolunda çəkdiyin günləri yəne ziyarət etmək".8 O, daha sonra yazırdı: "İkinci nəticəsi budur ki, indi sən, əzizim doğrudur ki, çalışırsan və bu çalışmaqdan da söz yox millətə də az-çox mənfəət gətirirsən və özünə də şöhrət qazanırsan, buna sözüm yox - amma burası var ki, sənənin bu çalışmaqın mənə xoş gəlmir, sə-

xalqın canlı danışığı dilini nəzərdə tutsa da, Azərbaycan Türk ədəbi dilinin xalqın açıq ana dili əsasında formalaşmasını məqsədə uyğun saymamışdır: "Əlbəttə, bu dil ki, biz onunla "Molla Nəsrəddin"i yazırdıq, o dili biz ümumi türklər üçün ədəbi dil hesab etmək fikrində deyilik və bu da bizə heç lazım deyil. Bizim məqsədimiz hal-hazırda öz fikrimizi asan bir dillə Azərbaycan türklərinə və bəlkə də sair türklərə yetirmək idi. Və zənn edirəm ki, yetirirdik dəg Bizim də şüarımız dil yaratmaq deyil idi, ancaq dərdi-dilimizi hal-hazırda camaat başa düşən dildə ona yetirmək idi".

yoxdur, bir istəkan su içmədən asandır. Məhz lazımdır saqqalımı qaraldıb daxil olum mollalar məclisinə və bir ovqat yalandan məsciddə görsənəm və sonra orada-burada səs buraxım ki, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə istəyir yeddi cüzünü çıxardıb atsın".10 Deməli, o, bu dövrdə anlamışdır ki, millətin nıcatı onun öz əlindədir və bunu həyata keçirmək üçün millətin haqiqi rəhbərə ehtiyacı var.

Dövründə belə bir rəhbərin Rəsulzadənin olmasına şübhə etməyən Məmmədquluzadə Azərbaycan türklərini onun ətrafında birləşməyə, onu müdafiə etməyə çağırırdı.

C.Məmmədquluzadə 1917-ci ildə qələmə aldığı "Azərbaycan" məqaləsində də açıq şəkildə Azərbaycan türkcülüyü ideyasını müdafiə etmişdir. O artıq yazırdı ki, vətəninin adı Azər-

birleşidir, müstəqil Azərbaycan hökuməti əmələ gətirməkdə şübhəli bilir.

Əsərin sonunda Gülbaharın qardaşlarının Rusiya, Qacarlara (iranlaşmış Qacarlar) və Osmanlıya aid kitablarını yandıraraq, "anamın kitabı" (milli kitabı) saxlamasında milli özünüdərkə, Azərbaycan Türk dövlətinin qorunmasına bir çağırış var.

Bizcə, 1917-1920-ci illərdə Məmmədquluzadənin əsərlərində milli ruh nisbətən önə çıxmış, türk kimliyindən türk dünyagörüşünə doğru müəyyən bir istək olmuşdur. Ancaq türkcülüyə meyil əsaslı şəkildə olmadığı üçün o, milli aydın mövqeyini inkişaf etdirə bilməmiş, beynəlmilətçiliyin təsiri altında qalmışdır. Eyni zamanda, o, bu dövrdə də İsla-

ədəbi dil kimi "Molla Nəsrəddin" xəttinin tutulmasına rəğbətini də gizlətmirdi. Məmmədquluzadə "Molla Nəsrəddin" jurnalının SSRİ dövründəki saylarının birində "Təmizləmək" məqaləsində Bakıda keçiriləcək Türkoloji qurultayla bağlı dil məsələsinə toxunaraq yazırdı: "İndi türkoloji qurultayı da bir belə sil-süpurə, yır-yığışdırma başlayacaqdır. Amma bu qurultayın təmizləyəcəyi ev deyil, dildir və özü də Türk dilidir. Bəziləri dildə nə zibil ola biləcəyini soruşa bilərlər. Dərd elə burasındadır ki, heç bir evdə bizim dilimizdə olan qədər zibil yoxdur. Əlifba zibill, əruz vəznə zibill, ərəb dili zibill, fars dili zibill, din zibill və başqaları. Türk dilini bütün bu zibillərdən təmizləmək lazım gəlir".

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur